

А 2005
4815к

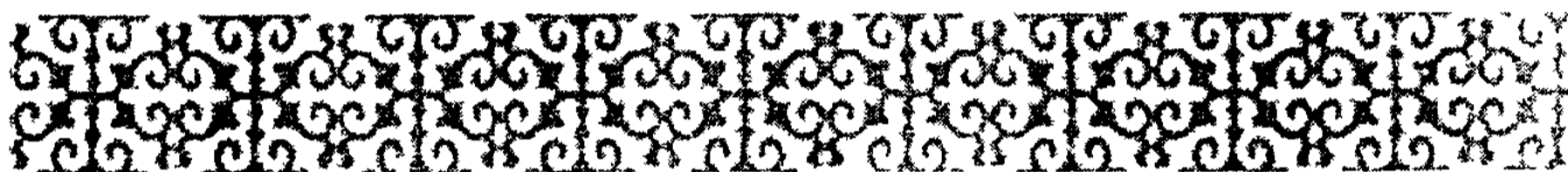
ДЕЙІМБЕТ
МАЙЛИН

2

БЕЙІМБЕТ

КӨП ТОМДЫҚ
ШЫҒАРМАЛАР
ЖИНАҒЫ

МАЙЛИН

2

Әңгімелер
Поэмалар

Алматы
ҚАЗЫҒҰРТ
2004

ББК 84 Қаз 7-5
М 14

*Қазақстан Республикасы
Ақпарат министрлігінің
бағдарламасы бойынша шығарылды*

Редакция алқасы:

**А.Сәрсенбайұлы, Ә.Асқаров, С.Е.Байменше,
Т.Бейісқұлов, Т.Кәкішев, Т.М.Кепбаев, З.Қабдолов,
Р.Нұрғали**

Құрастырушылар:

Серікқали Бай менше,
филология ғылымдарының доктори.

Тоқтар **Бейісқұлов,**

*филология ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Әлеуметтік
академиясының құрметті мүшесі, Қазақстан тарихи-ағарту
«Әділет» қоғамының мүшесі.*

Майлин Б.

М 14 Көп томдық шығармалар жинағы, — Алматы: «Қазығұрт».
— 2004. Екінші том: Әнгімелер. Поэмалар. — 456 бет.
ISBN 9965-22-014-X (том 2)

Б. Майлин шығармаларының бұл томына оның біраз әнгімелері мен белгілі поэмалары құрастырылып енгізілді. Бұрынғы жинақтарында поэмалары толықтүрде топтастырылмай, әрі бөлек кітап болып шықпай өлендерімен аралас беріліп келген. «Байшұбар» деген поэмасы өткен ғасырдың алпысыншы және сексенінші жылдары шыққан жинақтарынан қалып қойған. Ал 1986 жылы басылып шыққан бірінші томына алты-ақ поэмасы берілген. «Досалыдан бір дастан» деген поэмасынан көп жері қыркылып қалған. Осы жолы сол кемшіліктер ескеріліп, күллі поэмалар жинақталды. Бұл оқырмандардың оқуына ыңғайлы мүмкіншілік туғызады. Кітап көпшілік оқырманға арналған.

ББК 84 Қаз 7-5

М 4702250202
482(05)-04

ISBN 9965-22-014-X (том 2)
ISBN 9965-22-011-5

© «Қазығұрт» баспасы, 2004

БЕЙІМБЕТ МАЙЛИН

Қазақ әдебиетінің ХХ ғасырдағы жана дәуірін бастаған «алыптар тобында» ірі ақын, іргелі прозаик және драматург Бейімбет Майлиннің орны өзгеше, бөлек.

Қалам қызметіне ерте (1912 жылдан) араласқан Майлиннің ширек ғасыр ішінде жазған тандаулы поэзиялық, прозалық, драмалық шығармалары — біздің бүгінгі сөз өнерімізге қосылған қымбат қазына.

Қазіргі қазақ әдебиетінің негізгі жанрларын қалыптастырып, дамытуға сіңірген ерекше еңбегін, бүгінгі қазақ ауылының жана тарихындағы жиырмамыншы-отызыншы жылдардың көркем шежіресін жасауда атқарған айрықша қызметін өз алдына қойғанда, Бейімбет Майлин өзінен кейін қолына қалам ұстағандарға анық екі қырымен өнеге:

1) «Талант — еңбек» деп Горький айтқандай, саңлақ суреткер өлшеулі ғана шығармашылық ғұмырында өлшеусіз еңбексүйгіштігімен «Жазушылық — жазу, жақсы жазу, жақсы жаза алсан қалам құрғатпай жазу» екенін тынымсыз да мигірсіз іс-әрекетімен қолма-қол дәлелдеп кетті; 2) «Әңгіме — шеберлік мектебі» деп Федин айтқандай, құдды қазақтың Чеховы секілді күдіретті зергер әрі қысқа, әрі нұсқа новеллалары арқылы шын мәніндегі әдеби шеберліктің мектебін ашып, осы жанрдағы шынайы, тап-таза, мөп-мөлдір реализмнің үлгісін көрсетті.

* * *

Бейімбет (Бимағамбет) Жармағамбетұлы Майлин 1894 жылы бұрынғы Торғай облысы, Қостанай уезі, Дамбар болысындағы Ақтөбе деген жерде — қазіргі Қостанай облысы, Таран ауданы, Майлин ауылында туған. Екі жасында әкеден жетім қалған Бейімбет бір байдың сауыншысы боп жүрген анасының қолында тәрбиеленеді. Жетіге жеткен соң өзі де сол байдың қозысын бағып, кейін атының делбесін ұстайды. Бейнет пен жоқшылықтың ащы дәмін ерте татқан жас бала көрі әжесінің жылы құшағында бұйыға тербеліп отырып, онын:

Өмірімде көргенім күндік, күлдік,
Бұл жалғанда бар ма екен біздей мұңдық? —

Бейімбет

деген гөй-гөйінін зар сырын жанымен ұғады. Әжесі көне жырларды көп білетін, өзі де аздап өлең шығаратын ақынжанды адам екен. Сонын әсері болса керек, Бейімбет қаршадайынан өнерге құмартып, өлеңге әуестенеді.

Майлин алғаш рет ауыл молдасынан сауат ашып, хат таниды. Содан сон есігінде жүрген бай үйінде тұратын Әбдірахман Сатыбалдин деген татар мұғалімнен дәріс алады. Одан әрі іргелес көрші ауылдағы баска бір Әбдірахман Арғынбаев дегеннің медресесіне түсіп, екі жыл (1910 — 1912 ж.ж.) оқиды. («Шұғаның белгісіндегі» бас кейіпкердің учитель болуы және Әбдірахман атануы тегін емес-ті). Өз бетінше кітап оқып, көп ізденеді; калаға барып, білімін одан әрі көтеруге талаптанады.

1913 — 1914 жылдарда Майлин Троицкідегі «Уазифа» мектебінде, оны бітіргеннен кейін Уфа қаласындағы Медресе-Ғалияда оқиды. Сол жылдары медресе шәкірттерінің әдеби үйірмесіне қатысып, өзі секілді талапкер жастармен бірге «Садак» атты колжазба журнал шығарысады. «Садактың» әрі редакторы, әрі белсенді авторы болған Бейімбет осы журналдың 1914 жылғы үш нөмірінде өзінің тырнақалды прозалық туындысы «Шұғаның белгісін» жариялайды. Бұл «Ғалия» шәкірттері мен ұстаздарының арасында авторының атын шығарып, талантын танытқан тамаша шығарма болатын. Бейімбет Майлиннің медресеге сабақ беретін белгілі татар жазушылары Мәжит Ғафуримен, Ғалымжан Ибрагимовпен шығармашылық байланысы, медреседе өзімен бірге оқитын башқұрт ақыны Сайфи Құдашпен достығы осы кезден басталады. Солармен ынтымактаса жүріп, Бейімбет екі жылдай орыс тілін үйренуге көп күш салады; Гоголь, Лев Толстой, Чехов, Горький шығармаларымен түпнұсқадан танысады.

Бірақ денсаулық жағдайына байланысты Медресе-Ғалияның оқуын аяқтай алмай, 1915 жылы дәрігерге көрінбек боп Троицк қаласына кайтып оралады да, осы тұста «Айқал» журналында қызметте жүрген Сұлтанмахмұт Торайғыровпен, Мұхамеджан Сералинмен танысады. Журналда бірнеше өлеңдер жариялайды. 1916 жылы еліне келіп, 1919 жылға дейін каламгерлік қызметімен қатар, ауыл жастарына ұстаздық етеді. Бұл бір орасан қиын, ойлы-қырлы, бұралаң жолдары көп күрделі кезең еді. 1916 жылғы маусым жарлығы кезінде елдің ер-азаматтары қылыштарын кекке қайрап, екі жақты езгіге — патша жендеттерінің талауына, жергілікті жемқорлардың қанауына қарсы ұлт-азаттық көтерілісіне аттанғанда, Бейімбет оларға сәт-сапар тілеп, күрес адамдарын ащық айқасқа, берік сапқа тұруға шақырды («Канды тұман»):

Ойбай-ау, кайдасындар? Аттанғындар!
Бері кел, шашау шықпа, топтанғындар! —

дей тұрғанымен, осы қозғалыс бірсыпыра жерде сәтсіздікке ұшырағанда кенет торығып, келер күннен үміт үзе жаздайды да, 1917 жылдың ақпа-

нында патшаның тактан кұлағанына қуанып, қайта жадырайды («Қазаққа»):

Келді тендік, туды тендік басына,
Қатын, еркек, кәрі менен жасыңа.
Туыскандық, құрдастыққа асыға —
Алалықты арандағы жой, казак!

Бұрынғыдай байың, жарлың шашылма!
Бірлікпенен жұмыс атқар, басыл да!
Азын-аулақ миың болса басында,
Партия, штат, дау-шарынды кой, казак!

Ақпан революциясының нәтижесінде шынымен-ақ «келді тендік, туды тендік» деп асығыс түйін түйгеніне карамастан, осы өлендегі ел-жұртты бірлікке шақырған ақын үнінің асқақ рухы, азаматтық әуені әлі күнге маңызын жойған жоқ. Тағы бір ескеретін нәрсе, осы өлең сол кездің алауыз, жікшіл, ұр да жық рухынан ада. Бағзы біреулерше, өзінің ел-жұртын, ұлтын тапқа бөліп, анау бай, мынау жарлы-жакыбай деп қалың бұқара арасына жік салып, алауыздық отын жағып жатқан Бейімбет және жоқ. Керісінше, байың бір бөлек, жарлын бір белек шашылмандар, бірігіндер, бірлесіп еңбек етіндер, қазағым, дейді. Демек, Бейімбет Майлин сол кездің өзінде туған елінің болашақ азаттық, еркіндік, егемендік рухымен тыныстағандай...

Бірақ ол тұстағы жағдай да, зан да жалпыға мәлім. Соған сәйкес ендігі өмірі мен өнерін түгел және біржола Казан төңкерісінен кейінгі жаңа заманға бағыштаған Бейімбет Майлин 1919— 1921 жылдары ауылдағы кенес жұмысына араласады. 1922 жылы Сәкен Сейфуллиннің шақыруымен Орынборға келіп, баспасөз қызметіне қызу кіріседі. Орталық газет бетінде жиі-жиі әңгіме-очерктер жариялап, «Қызыл Казакстан» журналында «Шұғаның белгісін» жаңадан жөндеп бастырады, кітап баспасынан өлендер жинағын шығарады.

1923 жылы Майлин Қостанай қаласына барып, «Ауыл» деген жаңа газет шығарысады. Көптеген новеллалары, сыкак әңгімелері, белгілі «Раушан — коммунист» хикаяты осы газет бетінде жарық көреді. 1925 жылы Өлкелік өкіметтің арнайы шақыруымен республиканың сол кездегі астанасы Қызылордаға келіп, қайтадан баспасөз және баспа орындарында (1934 жылға дейін) әр алуан қызметтер атқарады. 1934 — 1937 жылдары «Қазак әдебиеті» газетінің бас редакторы болып істейді.

Осылармен қатар ұйымдасқан күнінен бастап Қазакстан жазушылар ұжымының құрамында болып келген Бейімбет ұлан-ғайыр әдеби еңбекті ұйымдастыру, ұйым жұмысын басқару, жас әдебиетшілерді тәрбиелеу ісіне үнемі атсалысып отырады.

Бұл жылдарда Майлин-суреткер өз дәуірінің ұлы, өз заманының үні болудың үлгісін көрсетті. Әсіресе оның шағын және орта көлемді

эпика түрінде ай сайын, апта сайын толассыз туып, мерзімді газет-журнал беттерінде үздіксіз жарияланып жататын әдеби шығармалары жиырма-отызыншы жылдардағы ауыл өмірінің әрі түзу айнасы. әрі көркем шежіресі іспетті. Сол кездегі шаруа тіршілігінің Бейімбет бейнелемеген сыры да. сымбаты да сирек шығар...

Осы жылдар ішінде жазушының өзі қалам тербеген барлық жанрда елу бес кітабы жарық көріп, жұртқа кеңінен таралып еді.

Б. Майлин 1938 жылы «тағдырдың тәлкегіне» ұшырап, қыршынынан қиылды.

Бейімбет Майлин — акын: әдебиеттегі алғашқы адымын өлеңнен бастады және казак поэзиясының дамуына өзіне лайық үлес қосты.

Майлин — реалист. Оның поэзия, проза, драматургия салаларының қай-қайсысында жазған шығармаларын алып қарасақ та. тұнып тұрған шындық; ақиқаттан ауып басқан бірде-бір адымы болған емес.

Ендеше, шыншыл суреткердің әдеби туындыларының болмыс-бітімін, сыр-сипатын, қажет жағдайда тіпті күнгейімен қоса, көлеңкесін сарапқа салған тұста да оның өзіне ұқсамауға, яғни ақиқат шындықтан алшақтауға болмайды.

Казак поэзиясының дамуына өзіндік үлес қосты дегенде, біз казак өлеңін көркемдік жағынан еуропалық биікке көтеріп, оның мазмұнды пішінін тотының түгіндегі құбылта құлпытқан Абайдан әрі өрлетіп әкетті демейміз. Әділіне келсек, Бейімбет өлеңдерінің өрімі ең жеңілі, ырғағы, ұйқасы... — Абай реформаларынан кеш кейін жатады.

Демек, кейбір зерттеулерде айтылып жүрген «Бейімбет — казак өлеңінің асқан шебері» деген пікір үшқары, ағат. Мазмұн мен пішін жағынан қатар салмақтап байқасақ, оның суреткерлік шеберлігі әнгімелеріне Караганда өлеңдерінде бәсең, әлсіз.

Олай болса, Майлин поэзиясының қадір-қасиеті неде?

Екі нәрседе — жырлаған тақырыбында және бейнелеген образында: біріншіден, Бейімбет казак кедейінің тұрмысы мен тіршілігін казак поэзиясында өзіне дейін болмаған аумақта, кең, терен және жан-жақты суреттеді.

Екіншіден. Бейімбет казак кедейінің мінезі мен мүсінін казак поэзиясында өзіне дейін болмағанденгейде дәл, тіпті типтік һәм символдық дәрежеде (Мырқымбай) тарихи жағынан нақты және өрбу, өсу үстінде сомдап соқты.

Осы екеуінің үстіне енді Бейімбет өлеңдері мен поэмаларының тұла бойына күн шуағындай тарап, үшқын атып, сәуле шашып жатқан әрі **жылы**, әрі шымыр юморды (әзіл-ажуаны) қоссақ, жалпы Майлин акын-

дығының өзгелерден оқшау, тек езіне ғана тән ерекшелігі белгіленеді де, онын, жоғарыда айтылғандай, казіргі казак поэзиясынын дамуыша қоскан үлесі аныкталады.

* * *

Суреткердің өнері өмірімен, яки өз басынан кешкен ғұмыр-тіршілігімен тығыз байланысты. Ол өмірде нені жете таныса, өнері аркылы жұртқа да соны танытады. Осы ақиқат тұрғысынан карасак, Бейімбеттің дүниеге көзін ашқаннан көрген-бакканы көбіне ауыл өмірі. Төңкерістен бұрынғы, төңкеріс карсаңындағы және одан кейінгі кыр тіршілігі, дала тұрмысы. Сондықтан онын ширек ғасыр бойы, сөз өнерінің қай жанрында болсын, жазған шығармалары түгел ауыл өміріне арналуы тегін емес.

Осыны өзі де білген: «Жана әдебиет» журналының 1931 жылғы 6 — 7 сандарында ол өзі туралы: «Менін бұл күнге дейін жазған такырыбым ауыл туралы ғана болып келеді, — деп шын айтты. — Өндіріс өмірін суреттеуге мен әлі күнге дейін кірісе алғаным жок. Өйткені әлі күнге өндіріс өмірімен таныстығым жок».

Жә, бірақ мұнда тұрған не бар? Казакта ауылды, даланы жырламаған акын бар ма? Өйткені «қоғалы көлдер, құм сулар кімдерге коныс болмаған?» (Махамбет).

Бейімбеттің дала жырындағы — ауыл әуеніндегі өзіне дейінгілерден оқшау ерекшелік те дәл осы арадан келіп шығады.

Сенің зарың — зарлайтыным өмірге,
Сенін арың — арлайтыным өмірде.
Сен не көрсен, мен де соны кормекпін,
Белді буған — ауырға да, жеңілге.

Бейімбет Майлиннің «Кедейге» деген өленіндегі осы жолдар — оның акындық кредосы — каламгерлік бағдарламасы. Ол өзінің онша ұзақ емес өнер жолында осы максатынан бір сәт тайып, табан аударып көрген жок. Өйткені оның өмірде де, өнерде де серті тұрақты, берік және мәңгілік ант еді:

Кедей деп тугам, кедсй деп өлем,
Не көрсем де кедеймен көрем.
Кедей куанса, кедей жұбанса,
Бір елі көкке тимейді төбем.

Жырлағаным — кедейдің жыры,
Сырлағаным — кедейдің сыры.
Сырым да бір, жырым да бір,
Мен дағы сол кедейдің бірі.

«Ұлы күні — ұлы тілек»

Жоғарыда аталған жорық акыны Махамбеттің дала такырыбындағы толғау жырында **аһ** ұрған арман, екінші аралас **өршіл** романтизм сарыны желі тартып жатса, Абайдан **төгілген шалқыма** сырда ауыл көшіп кеп қонып жатқан сәнді де салтанатты жазғы **жайлаудың** мәресәре көңілді, көркем көрінісі таза реалистік сипатта **суреттелсе**, Бейімбеттегі дала кейпі — ауыл кескіні мүлде баска: ол дала тіршілігіне, даладағы ауыл тұрмысына кезінде әр шиеленістің бірден-бір себебі саналған **таптық тұрғыдан**, дәлірек айтқанда, **өзінің** шыққан тегі кедейдің **көзімен** карайды. Мұнын **өзі** заңды да. «Әдебиеттің таптығы» деген катал да қасан қағида әдеби шығармашылықтың шешуші шартына айналған жағдайда, Бейімбеттің бұған баска **көзқараста** болуы мүлде мүмкін емес еді.

Ең үлкен ерекшелік осында жатыр.

Ауыл **өміріне** кедей мүддесі мен **мұратының тұрғысынан** қараған Бейімбет шығармаларының идеялық мазмұнында, сөз жоқ, казак **қоғамындағы** килы-қилы **қайшылықтар**, адамдар арасындағы **әлеуметтік теңсіздіктер** желі тартып жатты.

1915 жылы жазған «Жазғы калып» деген **өлеңінде** акын қыс өтіп, жаз жетіп, табиғат түлеп өзгермеген, ауыл **өміріндегі** атам заманнан келе жатқан ескілік, кертартпа салт-сана, «жер дауы, жесір дауы» — кесір дауы» әлі өзгермей, «кыс болса, әменгерге жесір сатып, аянбай **көз** жасына белден батып» жүрген «аксакал, карасакалдардың» әдептен тыс нысапсыз **әдет-ғұрпын** аяусыз **әшкерелейді**.

«Ауылда» деген өлеңінде автор надан ортада үйден-үйге кыдырып «ет те шай — тапканы тек тамак ішкен» қарекетсіз жалқауларды сынаса, «Садакбайда» ел ішін алатайдай бүлдіріп, топ, жік, партиякүрып, **жұртты** орға жықпақ болып жүрген саяси алаяктарды түйрейді.

Майлин жырлаған казак ауылы екеу — **төнкеріске** дейінгі ескі ауыл, **төнкерістен** кейінгі жана ауыл. Екеуінің де сыр-сипатын акын тек қана кедей дүрбісімен көреді, көрсетеді, таниды, танытады.

Ал кедей деген кім, кедейлік деген не? Мұны Майлиннен артық білген ешкім **тағы** да жоқ. Мұны 1913 жылы медреседе оқып жүрген кезде жазған алғашкы **өлеңінен-ақ** («Мұқтаждық») анық аңғаруға болады:

Ай, мұқтаждық, кесел болып тұрдың ғой!
Талапкерге қарсы тұзак құрдың ғой!
Қолды созып, бойды жазып жүргізбей,
Ауруы жоқ бір мүтедек қылдың ғой.

Акынның түсінігінше, **мұқтаждықтың** ең кесірлі жері — талапты жастың қалтасын қағып, түбінен «жел гулететіні» ғана емес, ілгері бассам деген аяғын кері тартып, «жалындаған жүрегін сөндіретіні». Содан соң амал жоқ: **— мұқтаждық —**

Шарасыздық күнге ұшырап байғұстар
Садаға үшін жанын байға жалдайды.

Бейімбет өзінің тұрақты тақырыбына осының бәрін түрлаулы, түрде көріп-біліп, ұғып-түйіп, саналы түрде келді.

Ал енді бай деген кім, байлық деген не? Майлин бұған да («Мал», «Байлыққа», «Қарынға») кедейдің көзімен карайды. Бұл тұста да түйін-тұжырым берік. Мәселен, «мал» — Майлиннің ұғымында Бальзактың түсінігіндегі «ақша секілді», — «санасызды санға қосқан», сөйтіп, оның «өзін патша, өзін би» еткен байлық. Малы бардың қолында бәрі бар. Тілессе, тіпті:

Малы барлар Мекке барар жалақтап,

Сөзін сыйлы, елді аузына қаратпак.

«Мұсылмандық белгісі»

Дәл осы арада акынның шыншылдығымен қатар сыншылдығы да айрықша айшықпен көзге түседі. 1912 жылы 18 жасар Бейімбеттің Мед-ресе-Ғалиядағы колжазба журнал «Садақта» тұңғыш жарияланған осы өленінде Казан төңкерісіне дейінгі әбден тозығы жетіп, тарих сахнасынан шығып бара жатқан ескі ауылдың тоңмойын түр-тұрпаты, ауылдағы малдылар мен жалдылардың ала-құла топас сыр-сипаты, томырық мінез-кұлқы, байлар мен жалшылардың ала-құла арақатысы ащы сықак, уытты мысқыл арқылы біршама білгірлікпен суреттеле тұра, жалпы казактардың діншілдігі көбіне жасанды екені, асылы казакка ісләм жөнді дари қоймағаны әжуамен аңғартылады. Шіркін, несін айтасың, «біздің казак баласы — шын мұсылман» деп қағыта қалжындап алады да, мұның мұсылмандығының түрі — күніне «бес намаздың жалғызын-ақ оқып ап», күдайға бет алды құла түз «құлдық» ұра беру деп күледі. Байлар бұл тұста да баяғы қалпы - арамза, алдампаз. алаяк: молдаға зекет ретінде «көтерем тай, котыр кой» беріп, соңыра «о дүниеге» барғанда бәрі түгел жұмақ төрінен бір-ақ шықпак! Осыны аяу сыз сынға алған акын өлеңінің аяғын астарлы кекесінмен бітіреді:

Барлық казак иемденіп жұмақты,
Баскаларға орын қалмай жүрмесін.

Майлин юморы мен сатирасы осылайша акындығының алғашқы адымдарынан бастап-ақ әрбір өлең жолдарының ара-арасынан шымыр-шымыр қайнап шығып, күллі поэзиясының өн бойына шым-шым.сіне берген еді.

Көне ауылдың қоғамдық қоршауы мен әлеуметтік ортасындағы кедергі-кеселді, адам басындағы кесепат-келеңсіздікті, керенау-кердендікті найзадай түйрейтін осынау ащы да болса ашық, адал, ақжарқын күлкі-

сін акын **өзінің** аңызға айналған әйгілі ұнамды кейіпкері Мырқымбай мінезін — кылығы мен күлкын, әдеті мен ғұрпын, сайып келгенде, санасы мен салтын әзілдеген тұста да іркіп көрген емес. Оны айтасыз, Бейімбет **өзіне** туа біткен ажуасынан Мырқымбай түгіл, Ленинді жырлағанда да айныған жоқ:

- Күлән-ау, анау кім?
- Ленин ғой.
- Шошайғаны несі?
- Қолы ғой.
- Неғып тұр?
- Шакырып тұр.
- Кімді?
- Кедейді.
- Қайда?
- Байға.
- Не деп?
- «Күресейік, кел», — деп.

* * *

Мырқымбай — казак әдебиетінде бұрын-сонды мұншалық бедерлі бейнеленбеген, дәлірек айтқанда, мұншалық жан-жақты жинақталмаған және дараланбаған, мұншалық ұтымды мүсінделмеген және мінезделмеген тың тип. Ол — төңкеріске дейін байдың малын бағып, шөбін шауып, ғұмыр-тіршілігін күлдық пен қорлықта, азап пен бейнет астында өткізген; төңкерістен кейін өз еркі өзіне тиіп, енді малға ие, жерге кожа боп, адам санатына қосылған; келе-келе өмірге көзін ашып, оны мен солын танып, еңсесін көтере белін жазып, кашаннан шерге толы көкірегіне енді азаттықтан туған қуаныш енген соң аздаған жел бітіп, асып бара жатқан ерлік болмағанмен, біршама о жар өрлікке басып, төңірегіне әнтек тенте ктік керсете бастаған жалаңаяқ жалшы — кейде кеж, керден, кейде томырық, тұйық, кейде оспадар, о жырай... Өзінің оқығаны жоқ қараңғы, тұрмыстан тоқығаны да жоққа жақын көрбала, бірақ әйтеуір жана өмір екпінімен жүрегінде жігер оянған, білегіне бірқыдыру күш біткен, ниеті дұрыс, пиғылы адал еңбек адамы — кедей. Дәл осындай сауатсыз шаруаға тән сыр мен сипатты шындық шеңберінде өндіре, өрбіте, кейде тіпті өсіре баяндау арқылы Бейімбет ел аузында аңызға айналып кеткен атакты образ-символын айшықтайды.

Мырқымбай — жиынтық кейіпкер — тип. «Мырқымбай» деген есімнің өзінде ажуамен пернеленген астар бар, атына заты — болмысы, бітімі, мінезі, кылығы, қимылы, қауқары түгел сыйып тұр. Мырқымбай лесе мырқымбай!..

- Мыркымбай! Мыркымбай! Мыркымбай!..
Бай, бай, бай, бай!
Жүрмейсің жай.
Нең бар еді?..
Әй, құдай-ай!..

«Мыркымбай»

Бұл — Мыркымбайды тұңғыш көруіміз: заман ағымына, заң байыбына жөндеп бара алмайтын парыксыз, доғал, сотқар баласының ат сұраған ауылнайды жер-жебіріне жете балағаттап, анайы бейбастақтық жасағанына өкініп, дінкесі құрыған әке не қыларға білмей:

Бай, бай, бай, бай!
Жарымес-ай!
Құның ба еді
Бір шолак тай?! —

деп ызаға булығып, зығыры кайнайды. Ал баласы бәрібір түкке түсінбейді.

— Әке-ау, мұның не? — деп анырады. — Ауылнай құдай ма еді? Әкімді құдай деп, шұлғимыз да отырамыз ба?

Осының өзінде кәдімгідей логика, керек десеніз, тіпті зандылық бар. Майлин бұл жерде де ақиқаттан аттамайды, шындықтың шекарасынан шықпайды. Бұл тұстағы (1922 ж.) Мыркымбай бұдан бес жыл бұрынғы бай мен болыс тепкісінің астында жатқан тулақ Мыркымбай емес, оянған, көзін ашқан, кеудесіне әжептәуір намыс біткен. ширақ, кунақ Мыркымбай. Бұл бүгінде «өмір — күрес» екенін біршама ұққан, бірақ онын паркын дұрыстап түсіне бермейді. Күресу — карсы келгенмен калайда қарсыласу, кармаса беру, «атка мін ген адам» көрінсе «текекөзде-ніп» кету, омыраулау, ақылына көнбеу, айтканына жүрмеу деп біледі. Одан арғыға білігі жетпейді.

Күйгелек әке де қояр емес, өз-өзінен өжіктеп, баж-баж етеді:

— Бар, шақырып кел!
Сары ағты бер!
Қол қусырып, аяғына жығылсаң,
Ащуын тастадым дер!

Тоңмойын бала торс етіп, шалкасынан түседі:

— Бара алмаймын.
Оған пенде бола алмаймын!
Тентіретіп жіберсең де,
Бұл тілінді ала алмаймын!..

Баланын дөкірлігі, әкенің өкініші көрініс береді бұдан

Осы арқылы сол кездін бір алуан ащы шындығы қолма-қол жария болады, адамдар арасындағы алауыздық кыныр-киястықтан, жөн білмейтін жетесіздіктен екені елең-диалогтан анық әрі әдемі аңғарылады. Осылайша, оқушының кез алдында бір адамның күлкі бір топ адамның мінезіне, яки Мыркымбай мыркымбайлыққа ұласады. Сонда Мыркымбай — бір адамның кескіні ғана емес, бүкіл бір әлеуметтік ортаның кейпі, сыры, сипаты. Мыркымбайдың типтік бітімі де осы арада жатыр. Бейімбеттің жиырма шакты өлеңі мен екі поэмасының (тіпті бірнеше фельетоны мен әңгімесінің) әрқайсысында әр кырынан көрініп, кезенді шындықты көркем жинақтау арқылы мінезі мен мүсіні мейлінше мол тұтасып-тұлғалана берген Мыркымбай келе-келе осылайша образ-символға айналған.

Мыркымбайға ыза боп күйіп-піскенмен, әкенің де баладан асып бара жатқан ештеңесі жоқ. Бала шоркак болса, әке коркак, екеуі бір сөлкебайдын екі жағы секілді. Әкенің балаға сары атты ауылнайдың «жетегіне байласан кайтеді» деп зар каккандағы халі мен қалпы жалпы қоғам қамын ойлаған көшелілігі емес, қай заманда болмасын, әйтеуір аткамінер атаулыдан ығып, ығысып қалған үргелектігі, үрейсіздігі, құр қаудырлаған қаукөрік қалбағайлығы.

Енді өшікті.
Боктауынды есітті,
Шауып алудан тайынбас —
Түріп қойып есікті.

«Малын жасырды» деп,
«Егін басылды» деп,
«Налок» дей ме, «мәлок» дей ме,
Әй, қапырды ғой басымды кеп...

Осы заман жайын, жаңа өмір мәнін түсінген ойлы адамның сөзі ме? Бұл кешегі бай үстемдігінің кезінде би-болыстан зәбір көріп, жапа шегіп, запы болып қалған қорғансыз бейшараның бүгінгі жаңа тұрмыс тұсында да ескілік шырмауынан шыға алмай, көне әдетінше күйбендеген күйкілігі, рухани мешелдігі, демек, әкенің өзі баласы, яки Мыркымбай болмағанмен, істеп жүргенінің бәрі — «мыркымбайлық».

Әрине, ауыл өмірінің астын үстіне шығара жаңартпак боп, ауыл адамдарына жаңа заң орнату әрекетінде жүрген ауылнайлар — «атка мінген адамдар» мұндай аласапыран, ауыспалы шақта асыра сілтеуден де құралақан емес-ті. Бірақ, қалай болғанда да, әйтеуір әкенің балаға ызасы адам психологиясындағы жаңғырудан гөрі, сол кешегі сорлылықтың бүгінгі саркыншағына үксаңқырайды. Міне, Мыркымбай «мыркымбайлыққа» осылай ауысады да мұның өзі бір адамның ғана келеңсіз күлқы емес, күллі қазақ ауылындағы кеселі мол кезенді күбылысқа айналады.

Дегенмен, төнкеріс тудырған жаңа қоғамдық жүйе кезінде Мырқымбай да, «мырқымбайлық» та бір орында, бір қалыпта тұрмайды. Мырқымбай бірте-бірте өсуге, «мырқымбайлық» бірте-бірте өшуге бет алады. Майлин поэзиясының өн бойында айрықша арна салып, желі тартып жатқан кедей такырыбы енді осы өзгерістерді типтендіре суреттеу, көркем жинақтау барысында игеріліп, идеялық шешімін табады.

Ауылнайға көк шолағын бермей қалған Мырқымбай үйінде жым-жырт қол қусырып карап отырмайды. Дұрысында, ауыл-аймақты түгел сілкіп, өртеңге шыққан өсімдіктей дүркірей көктей, көгеріп келе жатқан жаңа тұрмыс, жас өмір Мырқымбайды карап отырғызбайды. Міне, көктем келді де, жаз шықты. Қалың кедей енді жер жырттып, егін еуге тиіс. Мемлекет «әкесіндей жарылқап, қап-қап тұқым берген соң» тал бойына «қуанышты күш кірген», бет жүзіне «жылы шырай түс кірген кедей байғұс қалтандап» ел-жұртты тегіс (ішінде Мырқымбай бар) еңбекке шақырады:

Әкел бері, көк шолақты Мырқымбай,
Тез камыпта, ағаш соқа жегелік!

«Қуаныш»

«Ауру қалса да әдет қалмайды» деген емес пе, баяғы жалшылық тұрмыс әбден ығыр қылған Мырқымбай әдегенде әлгі шақыруға бірден құлақ аса қоймай, өзі жаңадан қосылған жас келіншегінің қасында бойкүйезденіп үйде қалады да, жер жыртуға әкесі кетеді. Бай-бай шал да сол баяғы қалпы, соқаға көк шолақ ат пен көк сиырды парлап жегіп, әлденеге кұрысып-тырысып, өз-өзінен бақшаң-бақшан, баж-баж етеді:

Айт!.. Борозда!.. Бауыздалғыр көк шолақ.
Әй! Мырқымбай... Жүгендемей, нокталап...
Өк!.. өк!. өк! Арам қатқыр көк сиыр,
Неге еңтігед, неге жиі токталад?!
Әй, күдай-ай, көрсетпін-ау көрімді!
Көрім қылмай берсен еді өлімді!
Бүгін үйде жатағұғын екенмін,
Мырқымбай мен жіберіп-ақ келінді.

«Кедейдің кейістігі»

Бірақ бұл күй ұзаққа созылмайды. Мырқымбай да сілкінеді, намысқа басады. Ауылдағы кертартпаларға, керенау-кердендерге карама-қарсы қаһарға мініп, алдымен өзімен-өзі кеңесіп, өзіне-өзі есеп береді («Қазак туралы»):

Естен кетпес байдын берген азабы!
Талай-талай тарттым нақак жазаны.
Енді, енді, енді басын идірдім,
Бірақ, әзір, істегенім аз өлі!

Ал аз емес, көп іс тындыру үшін, мезгіл мінезіне, уақыт талабына сай ел қызметін атқару үшін қайтпек керек? Мырқымбай ойланды. Енді **бұған** басқалар емес, бұл басқаларға үн катып, **ұран** тастайды:

Қойшы-қолан, кайда өңкей сиыршы!
Маңайыма келіп бәрің жиылышы!

Сөйтіп, Мырқымбай жана өмір ырғағымен өзін де, өзгелерді де біраз қағып-сілкіп байқамақ боп, «қойшы-қоланды маңайына жиып» алады да, сартап болған ескі жұртты тастап, жаңа жерге — Алакөлге көшеді («Көш»):

Майлаусыз сықырлаған ағаш арба,
Көк шолак мықшындайды тартып зорға.
Шанырағын таңып алып жүк үстіне,
Мырқымбай көсемсініп барады алда!

Енді бірде Мырқымбай даладан калаға кеп, кедейлер съезіне катысады. Бұл түрі тіпті белек, бұрынғыдан әлдеқайда түлеп алған: жүзінде қуаныш, сөзінде қайрат, жігер, нық екпін, «Дүниенің тұтқасымын!» деген сөз ап-анық боп көзінде жазулы тұр. Өткенде жалқаулық, бұйығы бойкүйездік жасап кателескені енді есіне түсіп: «Өткен кате ойын кернеп алғандай, жұрт жұмсаса, кайда болсын, барғандай» («Бүгін»). Осыдан былай Мырқымбай ауылдағы жаңа тұрмыс үшін талай науқанға белсене, білек сыбана катысады. («Кара сор», «Бөліс» т. б.). Нәтижесінде Мырқымбай жыл санап жетіліп, санасы өсіп, рухы биіктеп, нағыз еңбек адамына айнала береді де, Мырқымбайдың үйі шын мәнісіндегі шадыман «енбек үйіне, енбек күйіне бөленеді» («Қанжар»).

Ақыр аяғында Бейімбет «Бер, Мырқымбай, қолыңды» деген өлеңінде бас кейіпкерінің бүкіл өмір жолын ойша шолып, оған өзінің алдында, өзіне ел алдында есеп бергізеді. Өйткені акын көк шолак аттан басқа түгі жоқ, «сауған сиыр байдікі, өгіз Ормантайдікі» деп отырған сорлы кедейді «баяғыда көрген», «баласын солдатқа жіберіп, зар еңіреген бейшараға «16 - жылы да келген», тәнкерістен кейін жиын жасап, жиылыс басқарған, Сарыобаның бауырын трактормен жыртып егін еккен, ауылда кооператив ұйымдастырып, мектеп ашқан Мырқымбайдың «еңбегі өнген». Сондықтан оның келешегіне «әбден сенген» акын есеп-өлеңін былай аяқтайды:

— Жидың білем қолыңды,
Көрдің бе енді жолыңды,
Ілгері көшке жетейік,
Бер, Мырқымбай, қолыңды!

Бұл — бір Мырқымбайға ғана емес, барлық болмыс-бітімі, сыр-сипаты, мінез-кұлқы мен іс-әрекеті Мырқымбай образына жинақталған осы ғасырдың жиырмамыншы жылдарындағы күллі қазақ кедейіне арнап айтылған сөз.

- 1977 жылғы маусымдағы «Қазақстан» журналы

Мыркымбай туралы **өлеңдер** топтамасында **сөз** бен сурет, ой мен образ осылай жымдасқан. Майлин поэзиясында **өзіне** тән **мәнер** мен машық, **өзгеден** ерек **өрім** мен **өрнек** бар десек, оны дәл осы арадан іздеген жөн.

* * *

Суреткер — **өз** заманының **ұлы**, **өз** дәуірінің **үні**. Ол **өзі өмір** сүріп отырған мезгіл мен мекендегі кандай **құбылысқа** болса да енжар, бейтарап карай алмайды. Оны бәрі тебірентеді, ол бәріне араласады. Ендеше **оның** каламынан **туған шығармалар** да бір емес, бірнеше **тақырыпқа** жазылады, бір емес, бірнеше зәру жайтке **құрылады**. Оның **көркем туындыларының мазмұны** мен пішіні де, жанры мен **жанрлық түрлері** де осыдан келіп шығады. **Бұл** табиғи нәрсе!

Мәселен, Майлин поэзиясындағы тегі мен түрін **автордың өзі** белгілеп, «поэма» деп ат қойып, айдар таққан шығарма жокка жақын. Оның оқиғалы **ұзақ** жырлары сюжетсіз **шағын өлеңдерімен аралас-құралас** бірге жүр. Ал белгілі әдебиет зерттеушілерінің анықтауынша, Бейімбет **әр** алуан тақырыптағы қысқа **өлеңдермен**, лирикалық **һәм** сатиралық жырлармен катар он **төрт дастан** жазған. Бұларды тақырыпжағынан саралап, екшеп карасак, бесеуі («Байдың кызы», «Рәзия қыз», «Кашкан келіншек», «Зәйкүл», «Маржан») — әйел теңдігін жырлаған шығармалар.

Бұл тақырып, жалпы, Майлин поэзиясынан елеулі орын алады. **Казак қызының тағдыры** мен **талайы** туралы. әйелдің отбасындағы, қоғамдағы, **өмірдегі** орны мен **рөлі** қақында Бейімбет каламынан туған **өлең-жырлар** біркыдыру. Бірақ солардың бәрі бірдей әйел **атаулының** атам заманғы аянышты халін, бас бостандығы жок **байғұстығын**, бай үйінің отымен кіріп, күлімен шығып жүрген күң екенін, кейін жана заманда **өз еркі өзіне** тиіп, ерлермен теңелгенін ертегідей шұбатып, бір сарынмен баяндай бермейді, әрине... Демек, Майлиннің **бұл** тақырыпты жырлауы әдетте **әдебиет** сыншылары жиі уағыздайтын **стандарттан** аулак, **әр өлеңнің** идеялық **мазмұны** әр түрлі.

Әрине, акын әйел басының азаттығына айрықша куанады:

Азат әйел, қолыңды әкел!
Сен азаттық көркісін.
Азаттығын мәңгі, мәңгі, .
Мәңгі-баки беркісін!

«Азат әйел»

Азатәйел тіршілігіндегі, іс-әрекетіндегі, **мінез-құлқындағы** өзгеріс-жаңалықты жіті байқап, байыптайды:

Карындастың кайғы жок кабағында,
Аз болсын жаңалық бар талабында. . .

«Азат әйел» деп кесте оюлайды,
Карындашын қолына алады да.

«Қарындастың кестесі»

Ал әйелдің тенелуі — бір адамның басындағы жақсылық қана емес, бүкіл өмірдегі жаналық, жалпы әлеуметтік санадағы жаппай өзгеру, болмыс-бітімі болашақта калыптасатын жаңа адамға апарар жол:

Тең әйел, сен тенелсең, өмір жаңа,
Өзгеріп әлеуметтік сап пен сана.
Жас өмір - ұл мен қыздың өрнекшісі,
Жаңа адам туғызар күш сонда ғана.

«Тең әйел»

Алайда Майлин «әйел тендігінің» жөні осы деп, «азат әйел» не істесе — сонын бәрін құптап, қошемет жасап, құр бет алды қол шапалақтай бермейді. «Азат әйелдің» басына келген бақытты, «әйел тендігін» түсінуін сын көзімен қадағалайды.

Айталық, «Кұдық басында» деген өлеңінде «көнтек ерін Кодардың қатыны, көк езулі Омардың қатыны, Ұлтарақ, Балға, Айнабай, Тарак — бас қосып, бір күн солардың қатыны құдықтан су тартудың орнына, бір-бірінен сыр тартып, су іздеген сиырларға «Арам қатқырлап» кебістерін лактырып, өздері бір-біріне құлақтарын тосып, «жаулықтарын итере салып, ауыздары сылп ете қалып», өсек-аянды кардай боратса, мұны бұзақылық, бейбастақтық ретінде өлтіре сынап, жұрт алдында әшкере қылады. Надан әйелдердің сондағы өсектейтіні жаңаша тәрбиесі бар Дәмеш деген келіншектің шашын киғызып, ернін бояғаны екен... Өсекші әйелдердің бұл қылығы, сөз жоқ, өмірдегі жаңаруға жат ескілік, надандық.

«Көңіл айту» деген өлеңінде байы тәркіленіп, жер аударылған бәйбішенің жаңа тәртіпке кендіге алмай, өткен күнін аңсап, зар жылағанын мысқылдаса, «Жайлыбайда жалғыз қатын» деген өлеңде Зейнеп сұлудың жалғыз атты Жайлыбайға жібі тузу жар болғысы келмей, малы көп, қалтасы қалын мырзаның қакпақылына түсіп, арбағанына әуейі болған некебұзарлығын сынайды. Сондай-ақ «Біздің келін» деген өлеңде бір жас келіншектің қойшы күйеуін менсінбей, үй-ұясын бұзып, ата-енесінің де зықысын шығарып, қит етсе «сотқа барам» деп шошандап, ақыр аяғында бір пысыққа тиіп алған шайтандығы мен сайқалдығын уытты сатираның улы жебесімен аяусыз түйрейді.

Демек, Бейімбет тендік, азаттық дегенді аркаланып, бас бостандығын алған білімсіз әйелдердің білместік жасағанын, жаңа заманның жаңа адамына жат қылығын кешірмейді, күстаналайды. Оның қолдайтыны — жаңа заманға лайық жаңа адам, жас та болса бас болуға айналған ақылды қыз («Бибігүл деген қарындас») — еңбек адамы... .

Майлин шығармашылығын зерттеушілер оның оқиғалы, сюжетті ұзақ өлеңдерін күллі қысқа өлеңдерінің ара-арасынан іріктеп алып, поэмалар ретінде талдап жүр.

Жоғарыда аталған махаббат тақырыбындағы поэмалардың ішінен «Рәзия кыз» (1919 ж.) бен «Маржанды» (1933 ж.) бөліп қарастыруға болар еді. Бұлардың бірінде Рәзия атты бай кыз Әлім деген кедей жігітке көңіл қосады, бірақ арманына жете алмай, екеуі де ақ бандылардың оғына ұшады, екіншісінде Маржан кыз не егде жалшы Таскараға, не жас қойшы Сәлімге қосыла алмай, екеуінің де өліміне себепші Самалық байдың озбырлығына душар боп, қайғылы халге ұшырайды.

Басқа поэмалар да осындай қоғамдық маңызы үлкен әлеуметтік мәселелерді қозғайды. «Кемпірдің ертегісі» (1927 ж.) он алтыншы жыл оқиғасына, «Канай» (1928 ж.) азамат соғысына арналса, «Бөліс» (1927 ж.) аулындағы жер бөліс жайын суреттейді. Бұлардан бұрынырақ жазылған «Өтірікке бәйге» (1922 ж.), «Хан күйеуі» (1923 ж.) ертегі-аңыз, қиял-ғажайып сюжеттерге құрылған.

Турасын айтқанда, осылардың қай-қайсысы да қазіргі қазақ әдебиетінің өскен, өркен жайған биігінен, қоспасыз суреткерлік шеберлік тұрғысынан пайымдасак, осы күні әбден жетілген шын мәніндегі шынайы поэмалардың алғашқы баспалдақтары, бүгінгі биігімізге кешегімізден келетін көне сұрлеу секілді. Әрине, әрқайсысында да кезенді шындық көтеріледі, идеялық жағынан да айқын нысана бар, бірақ өлеңдік жағы солғын, композициялық құрылымы болбыр екенін айтпасақ болмайды.

Сондықтан да біз Бейімбет өлеңдері мен поэмаларына нағыз әдебиетшінің биік талғамы белгілеген нағыз көркемдік критерийлерін өлшем етіп, шыншыл шолу жасасак, екі нәрселерін айрықша атау жөн ғой дейміз. Оның бірі — Майлиннің юморы мен сатирасы.

Қазақ әдебиетіндегі бұл саланы ақын өзіне дейінгі деңгейінен біршама ілгері әкетіп, біраз жетілдірген. Абайдың «Бөтен сөзбен былғанса сөз арасы, ол — ақынның білімсіз бейшарасы» деген қағидасын мықтап ұстанғандай, өлең ішіне басы артық сөз кіргізбеу үшін, әр сөз орнын тауып, ойнап тұруы үшін және әр сөз авторлық идеяға қызмет етіп, шығарманың сюжетін, кейіпкерлердің өзара қарым-қатынасын, бір-бірін жақсы көруін немесе жек керуін, бір сөзбен айтқанда, мінездердің жасалу тарихын өрбіте, дамыта беруі үшін өлең өрімін өзгертіп, өлеңдегі ырғақ пен бунақты, тармақ пен шумақты, жалпы өлең өрнегін өзгеше тәсілге көшіріп болған жағдайда, жай баяндаудан қызық әңгімелеуге, яғни өлең-диалогке ауыстырған. Мұнысы ойдағыдай ұтымды шыққан.

Үлгі ретінде «Ыбыраймыз, Ыбыраймынды» алсақ та жетеді.

Кеше:

— Уа, кімсіз?

— Ыбыраймыз.

— Жаймысыз?

— Жаймыз.
— Уа, қайдан келесіз?
— Сайлаудан келеміз.
Елге ойран сап,
Ойнаудан келеміз.

Бүгін:

— Уа, кімсің?
— Ыбыраймын.
— Жаймысың?
— Жаймын.
— Қайдан келесің?
— Соттан келемін.
Соттан емес-ау,
Оттан келемін.

Мұнда ақын казак байларының дәурені жүріп, дегені болып тұрған патша тұсындағы усойкы сықпыты мен Казан төңкерісінен кейін бақ пен тактан, байлық пен биліктен жүрдай сорлаған сикын салыстыра, шонжарлардың кешегі кылығы мен бүгінгі күлкын бір-біріне карама-карсы қойып, бәрін бір кейіпкердің басына жинақтайды. Кеше «Кімсіз?» деген сұракка «Ыбыраймыз!» — деп, бір өзі барлық жуандар атынан айғайлай күпілдеген күпісер бүгін дәл сол сауалға баска емес, бір өзінің атынан мүсәпірсіп кана «Ыбыраймын» — деп міңгірлейді. Кеше «Қайдан келесің?» — дегенде тағы да көпше «Сайлаудан келеміз, елге ойран сап, ойнаудан келеміз!» — деп одырандаса, бүгін жекеше «Соттан келемін, соттан емес-ау, оттан келемін», - деп жабығады...

Өлең ешқандай баяндаусыз, не суреттеусіз, тек екі адамның өзара сөйлесуіне — сұрак пен жауапқа ғана құрылған. Сұрак та, жауап та тұжырымды, қысқа, басы артық бір сөз жоқ. Әр сөз образға қызмет етеді, әркімнің сөзінен өзі көрінеді, сол арқылы авторлық идея қолма-қол объективті идеяға айналады. Әр сөзде шымыр-шымыр шымшыма, сықақ, әр жолда кекесін, мысқыл. Өленді окыған сайын әр шумақтағы юмор иронияға, ирония сарказмға, сарказм сатираға айналып, окушыны үйіре жетелеп әкетіп бара жатады. Тағы да айтамыз: бұл — Бейімбеттің өлең өрімі мен өнер өрнегіндегі өзіндік бір сипат.

Екінші сипат Майлин поэзиясының жалпы идеялық мазмұнына тән. Бұл сырды ақынның өзі әдемі айтқан.

Бәрін айт та — бірін айт:
Коллективтің жырын айт!

Айтты-айтпады, Бейімбет кай жанрда жазбасын, күллі шығармашылығының ең өзекті мазмұны — Қазақ Республикасындағы жана ауыл шындығы. Оның поэзиясы да солай, ең жақсы, жарқын өлендері («Құтты

болсын мейрамын», «Гүлденсе ауыл — гүлденеміз бәріміз», «Жаңартты қазір жырды ауыл», «Коллективтің жырын айт», т. б.) жана ауылдағы жаңа шаруалардын жана тұрмысына, берекелі өміріне, шаттығы мен қуанышына, ұйымдасқан ұжымдық еңбегіне арналған.

Төңкерістен бұрынғы және кейінгі жылдардағы сахара шындығының шағын шежіресі — Бейімбет поэзиясының ең басты мағынасы мен мәні.

* * *

Қазіргі казак әдебиетінің Казан төңкерісінен кейінгі жаңа кезеңін бастаған Сәкен Сейфуллин, Лияс Жансүгіров, Сәбит Мұқанов секілді Бейімбет Майлин де әмбебап суреткер — акын, прозашы әрі драмашы болды. Іргетасы төңкеріс күндерінде қаланып, өсу-өрбуі енді-енді басталған казак топырағындағы жасанды пролетариат әдебиетінің идеялық бағыты жаңа жүйеге сай келді, бірақ оның мазмұн жағынан да, пішін жағынан да әр алуан және сала-сала жолмен дамуын өмірдің езі талап етті. Сондықтан аталған «алыптардың» әрқайсысы бір емес, бірнеше жанрда қатар жазды. Осы тұрғыдан Бейімбеттің драматургия саласында да қалам тартуы заңды және табиғи деп есептейміз.

Майлин-драматургтің бұл жанрдағы шығармашылық сипатын байыптап байқасақ, ол әр адымында тек қана алға аттап, өмірді өнерге айналдыруда шындыктан шынайылыққа келе жатқан екен.

Жазушының 1960 — 1964 жылдарда Казак мемлекеттік көркем әдебиет баспасынан жарық көрген алты томдығына, кезінде оқушы — көруші, тыңдаушы қауымға көп танылған өленді-әуенді «Шұға» мен «Жалбырдан» басқа, он бір пьеса (6-том) енгізілген. Бұлардың әрқайсысының көлемі мен мазмұн тереңі, көтерген мәселесі мен жазылу тәсілі, соған сәйкес жанрлық сипаты да түрлі-түрлі.

«Шаншар молда», «Ауыл мектебі», «Жасырын жиылыс», «Келін мен шешей», «Қос какпан» — бірер перделі скетчтер мен водевильдер болса, «Амангелді», «Біздің жігіттер», «Көзілдірік», «Талтаңбайдың тәртібі», «Майдан» — көп актілі комедиялар мен драмалар.

Осылардың әрқайсысын жеке-жеке тексеріп жатпай-ақ, жалпы алып бір шолып қарасақ, Майлин шығармашылығының өзіміз атап айттып, тарата талдап отырған негізгі ерекшеліктері тағы да алақандағыдай ап-анық көрініп тұр.

Әуелі, қаламгердің драматургия секілді әрі қиын, әрі қызық жанрға келу жолы, яки өлең мен көркем кара сөзге қоса сахналық шығарма жазу себебі... Бұл сырды ашпай кетуге болмайды.

Тағы да айтамыз, өнер өмірден туады. Бейімбет Майлин — төңкеріске дейінгі және одан кейінгі ауыл өмірінің білгірі. Оның өлендері мен поэмалары, әсіресе әңгімелері мен хикаяттары негізінен, жиыр-

масыншы-отызыншы жылдардағы ауыл тіршілігінің керкем шежіресі дейтініміз сондықтан. Осы арада М ұхтар Әуезовтің Абай туралы зерттеулеріндегі аса нұскалы ғылыми топшылаулар мен тұжырымдар еріксіз ойға оралады: «Абай өзінің өлең сөздерінің көптен-көбін заманындағы оқушылар мен тыңдаушыларына үнемі түсінікті болмайтындай көреді, — дейді ол. — Онысы — анығында, солай да еді. Осы жайды ескеріп, Абай енді қарасөзінде сол өлеңдерінде айтылатын ойларының бірталайын жаңа сөзбен таратады».

Ал енді осындай бір хал Бейімбет басында да болғанға ұқсайды. Ол да өлеңдері мен әңгімелерінде айтылатын сыр мен шындықтың «бірталайын жаңа сөзбен таратуды» ғана емес, сол сыр мен шындықты кәдімгі тыпыршыған тірі қалпында қолма-қол, бетпе-бет, көзбе-көз тура сахнадан көрсетуді мақсат еткен де, дәл осы мақсат поэзиядағы акын, прозадағы жазушы Майлинді енді келіп драматургия секілді «жаңа сөзге» жетелеп әкелген. Майлин-драматург осылай туған. Әуелгі ерекшелік деп отырғанымыз — Бейімбет пьесаларын оқығанда, не көргенде оның өлеңдері мен әңгімелеріндегі өмір мен оқиғаларды бел ортасынан қайта кешіп, бұрыннан таныс-бейтаныстарымен қайта кездескендей боласың.

Казак даласындағы 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалысына арналған «Жалбыр» мен «Амангелді» (Ғ. Мүсіреповпен бірлесіп жазылған), азамат соғысының қызыл партизандар тұрмысынан туған «Біздің жігіттер», төңкерістен кейінгі жаңа ауылдағы екі ұдай тартысқа, яғни сол кездің наным-танымымен айтқанда, дәурені өткен байлар мен дәуірі туған кедейлер арасындағы ымырасыз күреске құрылған, немесе колхоздестыру науқанының нәубетіне негізделген «Майдан» және басқа үлкендікішілі драматургиялық шығармалардың Бейімбет поэзиясымен **һәм** прозасымен такырып тұтастығы, идеялық бірлігі және образ сабақтастығы да әлгі ерекшелікке саяды. Бұл — бір.

Екіншіден, Майлин — сатирик. Әдеби шығармадағы сатиралық сыр мен сымбатбәрінен бұрын тіл арқылы танылады. Ал тілдегі күллі касиет (шұрайлы мазмұн, шырайлы пішін) түп-түгел көрініске шығатын жанр — драматургия. Өйткені кимыл мен тартысқа негізделуін өз алдына қойғанда, тек қана персонаждардың сөйлеуіне, сөйлесуіне (монологка, диалогка) құрылатын драматургиялық шығармада мағынасыз бірде-бір сөз болмауға тиіс екені былай тұрсын, сахнадан айтылғанда орнын таппайтын немесе ойнамайтын бірде-бір дыбыс болмауы шарт. Міне, Абайша айтқанда, «тіл ұстартып, өнер шашудын» осы мүмкіндіктерін Майлин-драматург пьесаларында мейлінше мол пайдаланған. Сонда оның жоғарыда айтқанымыздай, поэзиясы мен прозасында көркем жинақталған бұрынғы **һәм** бүгінгі ауыл такырыбы енді келіп драматургиясында «жаңа сөзбен», жаңа қырларынан бейнеленгенде, драматургтың сатирик ретіндегі ерекшелігі айрықша күшпен көрініс тапқан. Әсіресе жаңа ауылдағы ескілікті, жаңаның жолына кедергі болар кертартпа кеселді,

келеңсіздікті ашы сатирамен әшкерелеуге, сықақтап-сынауға келгенде Майлин — сатирик алдына жан салмайды. Майлин казак ауылындағы күні өтіп бара жатқан көнені ұлы мысқылмен түйреп, уытты күлкіге айналдыру арқылы килы-килы сатиралық мінез, сахналық мүсін жасаған. Майлиннің драматургиялық шығармаларын күлмей оқу, не көру мүмкін емес.

Асылы, күлкінің күші шыншылдықта, шынайылықта жатады. Майлин драматургиясы — шыншыл драматургия. Ауыл адамдарының мінез-күлкын, іс-әрекетін жете білеті н Бейімбеттің әр кейіпкері сахнадағы шынайы шындық аясында аяқ басса, кимылға көшсе болғаны, зал кыран-топан күлкіге кенеледі.

Айталық, «Талтаңбайдың тәртібі» деген драмасында Талтаңбай деген есімінің өзінде (Мыркымбай деген секілді) аллегориялық астар бар, — атына заты сай. Ол неге талтандайды? Ақылдан тұлдыр жоқ ақымақ, тәрбиеден түк жоқ көргенсіз, оспадар, күр кеуде — қуыс қоңырау. күпілдеген даңғой!.. Сондықтан, яки парықсыздықтан талтандайды. Өзі ауданнан ауылға келіп жүрген өкіл: азды-көпті билігі бар, бірақ білігі жоқ есер, есірік. Бір білетіні «темпу, саботаж, лодыр» деп онсыз да колхоздан қорғалағандарды қорқыту; істейтіні — «құқ», айтатыны — «түрмеге тық!..»

Сөзінің түрі мынау. «Талтаңбай (үстелге сүйене тұрып): Жолдас-тар! Тығыз тәртіп беремін, үдетпелі жоспар жиырма төрт сағат ішінде орындалады, понятно? Оның үшін не істеу керек? Вот былай істеу керек: мәселенки үй салса, оның алдымен төрт аяғын тұрғыза ма? Төрт аяғын тұрғызады, яғни қадайды. Понятно? Бұл да сол: Алдымен төрт аяқтан бастау керек. Орысша айтқанда низ дейді. Нағыз опасность низда жатыр, понятно? Бір кітаптан оқығаным бар... Ымм... да вот былай: капиталистическое хозяйство өрбиді, — дейді, — низдан, — понятно? Сонда Парыз деген өтірік белсенді:—«Пай, пай, пай пайым-ай!» — деп қоштап, Сүндет деген алаяқ есепші: «Кұйып-ак жіберді-ау!» — деп колпаштаса, Талтаңбай одан сайын еліріп: «Соның үшін мұның низін копарып, тамырын жұлып, е... сүйтіп нетпесе, е... Бұл қаулап жанған өрт болып, өрт пожар... Бұл солай болады, понятно?» — деп аузына не келсе соны көкиді.

Қызыкемес пе: Талтаңбаевтың жұртқа «үдетпелі жоспарды жиырма төрт сағат ішінде орындау үшін не істеу керек екенін» дәлелдеймін деп арамтер болып тұрғаны мынау, ал осы халін көзбе-көз сахнадан көріп, сөзін тындаған адамға оның өзінің кім екенін дәлелдеп жатудың тіпті керегі де жоқ.

Ал енді, осындай бейбастак пәтуасызды аудандық ұйымдар атынан, «тәртіп орнат» деп ауылға өкіл ғып жібергенде, оның «тәртібіне» бағынған дүйім жұрт не болмақ?

Жоқ, Талтаңбаев — жай ғана «шолак белсенді» немесе «зиянсыз мылжың» емес, әлеуметтік жағынан қауіпті, жауапсыздығы жауыздыққа